

UDC 904:910.4(450+495+560)“1675/1676”

**TOUCHING ANCIENT MONUMENTS: JACOB SPON’S JOURNEY
THROUGH ITALY, GREECE, AND THE LEVANT (1675–1676)**

Heorhii Papakin

DSc (History)

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies, NAS of Ukraine

4, Triokhsviatitel’s’ka St., Kyiv, 01002, Ukraine

hpapakin@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5647-1686

The article highlights the important topic of early modern travel specificity of European scholars-antiquarians to the East using the example of the travels of the famous researcher of ancient antiquities Jacob Spon. The purpose of such scholarly voyages was mostly not only to get acquainted with the life, culture, science, politics and institutions of modern states of the East. Scholarly travelers sought to see with their own eyes the heritage of past civilizations, primarily the ancient one. This was Spon’s goal in his journey that lasted almost two years and covered two continents (Europe and Asia). These were lands where ancient Greek, Roman, early Christian, Rumian (Byzantine), Arab and Ottoman civilizations spread. Ruins of temples, fortresses, public buildings, memorial structures, statues of gods and heroes, inscriptions on stones, coins, medals, gems – all this attracted the attention of the scholar traveler. His impressions with many details, with drawings, sketches, maps, and descriptions, remained in Spon’s travelogue, which was published a year after his return to Lyon. However, the journey of the Lyon doctor cannot be considered only in spatial and temporal dimensions. Almost everywhere he met his colleagues-antiquarians, scientists, and travelers who had traveled the East before him, collected ancient artifacts, and were members of the “Republic of Letters” – a kind of academic community of the Early Modern and Modern times. It included high-ranking diplomatic agents of France and England, trade representatives, and priests. They assisted Spon in his journey, helped him obtain permits from the Ottoman authorities, directed him to search for ancient artifacts and monuments, and even traveled together with him. So, he actually moved from one citizen of the “Republic of Letters” to another, exchanged ideas and observations with them, and received useful information from them. The article first outlines the unity of all three components of Spon’s voyage: in space, time, and in the community of the “Republic of Letters”. The circle of intellectual communication of the scientist is determined, starting with his traveling companion George Wheler. For Spon the scientist, the journey to the East became one of the defining stages of his life, the formation of his scientific method, the formation of ideas about the exceptional importance of material sources for understanding the past. In fact, all of Spon’s subsequent works, primarily the most important book on ancient antiquities and source studies, were a consequence of the scientist’s eastern voyage.

Keywords: Asia; antiquarianism; Antiquity; Greece; Jacob Spon; “Republic of Letters”; travelogue

ТОРКАЮЧИСЬ АНТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК: ПОДОРОЖ ЯКОБА СПОНА ІТАЛІЄЮ, ГРЕЦІЄЮ ТА ЛЕВАНТОМ (1675–1676)

Г. В. Папакін

Відомий у XVII–XVIII ст. ліонський ерудит, учений, антикваріаніст і лікар Якоб (Жак, Якобус, Джеймс) Спон (Jacob / Jacques / Jacobus Spon, 1647–1685) став знаним не тільки своїми мистецтвознавчими, джерелознавчими, історичними, медичними працями. Йому належить честь відродження відомого ще з античної доби поняття “археологія”, винайдення терміна “археографія” та назв ще семи джерелознавчих наук. Він мав широке коло кореспондентів у “Республіці листів / Res Publica Litterarum” – інтелектуальній неформальній спільноті ерудитів і вчених, що охоплювала всю Європу, мала своїх представників також в Азії. Його знали як модного лікаря, пропагандиста нових лікарських засобів і методів боротьби з хворобами. Спон був авторитетним лідером кальвіністської громади Півдня Франції в її боротьбі з наступом католицької церкви й утисками королівської влади.

Місце травелога Спона у літературі про мандри Сходом XVII ст.

Заслужену славу принесли йому мандри Італією, Далмацією, Грецією, малоазійськими володіннями Османської імперії, описані в популярному впродовж двох століть травелозі [Spon 1678]. Цю працю кілька разів перевидавали у Франції, Нідерландах, Швейцарії, Великій Британії, італійських і німецьких містах [Иванов 2024]. Її популярність можна пояснити різними причинами. Не остання з них – книга стала квінтесенцією цілого напрямку подорожньої літератури, яка описувала освітні мандри європейців у пошуках античної спадщини. Британсько-грецький історик Константінос Андреотіс, ранжуючи таких подорожніх, виділив серед них групу антикварів і зазначив:

Захоплені прагненням відкрити давньогрецький світ, багато “аристократичних мандрівників” здійснювали подорожі до Греції, щоб вивчати античну літературу *in situ* (на місці. – Г. П.), а не в бібліотеці. Типовим прикладом таких мандрівників став Спон (1678), який називав себе закоханим у “дуже літню, але все ще чарівну пані – місто Афіни”. Зі знайомства з його книгою “Voyage d’Italie, de Dalmatie, de Geesce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676” можна усвідомити, що його подорож стала увертурою до мандрівок європейських інтелектуалів за античністю [Andriotis 2009].

Спон здійснив свій вояж разом з англійським ботаніком-аматором (згодом священником) Джорджем Велером (George Wheeler, 1650–1723). Той згодом також опублікував свої дорожні нотатки [Wheeler 1682]. Це відбулося буквально напередодні оприлюднення англійського перекладу травелогу французького колеги. Тож і досі лунають звинувачення на адресу Велера в плагіаті чи некоректному використанні праці останнього. Важко пристати на таку думку, адже очевидно є різниця між обома творами. Їх присвячено тим самим подіям, оскільки автори пліч-о-пліч їздили та плавали впродовж майже двох років. Англієць докладно описує всі побачені пам’ятки, копіює написи, малює карти місцевостей, якими подорожував. Як натураліст, занотовує назви, замальовує побачені рослини тощо. Він пропонував читачеві точний і докладний звіт про побачене під час поїздки. Але в його книзі мандрів практично немає тих рефлексій, спостережень, висновків, якими рясніє травелог Спона. Отже, ліонський лікар опублікував не тільки написи й описи. Його книга сповнена подорожніми роздумами про минуле цих країв.

Історики про Спона

Історіографія проблеми є водночас досить широкою та напруженою вузькою. Французькі, англійські, грецькі, болгарські історики з різних боків досліджували саму

подорож Спона та його книгу про мандрівку 1675–1676 років. Докладно висвітлений шлях ліонського лікаря Італією, Грецією, Далмацією, Малою Азією. Причому основну увагу приділено опису подорожі Грецією, що становить більшу частину другого тому травелогу. Натомість відвідання Константинополя та Малої Азії чомусь привернуло значно менше уваги дослідників. Цікаву картину спостерігаємо в Україні. Нещодавно видано спеціальну монографію, присвячену французькій літературі мандрів доби Ренесансу та Модерну. Але імені Якоба Спона там немає, хіба для годиться згадано у списку літератури [Романова 2017, 127]. Очевидно, що авторка зосередила увагу виключно на художній літературі, творах фантастів та утопістів. Тож суто документальний травелог ліонського ерудита опинився поза рамками її дослідження.

Своєрідний парадокс спостерігаємо також у висвітленні проблеми першопрохідництва Спона. Деякі автори схильні вважати його ледь не першим європейським мандрівником на теренах Греції та Леванту, наприклад, Еффі Афанасопулу [Athapassoroulou 2002, 237]. Інша грецька науковиця, яка працює у Франції, – Ірині Апостолу досить ґрунтовно визначила, у чому, на її думку, полягала першість ліонського антикваріаніста:

Травелог Спона не лише про стародавню географію та пам'ятки, а і є цінним джерелом інформації про християнсько-мусульманські відносини за часів османського правління. Це перший подорожній звіт, який детально розглядає стародавні пам'ятки та сучасне використання їхніх архітектурних елементів у церквах; він надає важливу інформацію про використання церков та мечетей у відвідуваних містах, описуючи найважливіші з них; він також згадує про перетворення церков на мечеті та надає інформацію про релігійні вірування та звичаї мешканців. Праця пропонує широкий огляд повсякденного життя християн за часів османського правління, обговорюючи питання, пов'язані з утисками, яких вони зазнавали, та примусовим наверненням. Загалом, його звіт репрезентує його особисте сприйняття як протестанта християнсько-мусульманських відносин у XVII столітті [Apostolou 2017, 410].

Спон зацікавлено спостерігав сучасний йому стан османсько-грецьких відносин, зокрема й у конфесійній сфері. Йому було з чим порівняти їх, наприклад, із ситуацією у Франції, де протестанти зазнавали дедалі більших переслідувань католицької влади. Він занотовував відомості про утиски православних з боку влади та мусульманської громади, але зазначав об'єктивно, що часом у грецьких містах церков було більше, ніж мечетей. Загалом, мабуть, за його травелогом важко відстежувати події другої половини XVII ст. Основний інтерес мандрівника все ж таки зосереджувався на слідах античності.

Наукове значення подорожі Спона окреслено Івом Круменакером, який підкреслив, що в ті роки сформувався дослідницький метод ліонського антикваріаніста – поєднання власних спостережень з вивченням творів попередників [Krumenacker 2017–2018]. У цьому можна побачити унікальність травелогу про мандри Грецією та Левантом, адже жоден з попередників навіть не намагався теоретизувати, створюючи свої наративи.

Дуже шанобливо висловився американський історик Джеймс Патон, назвавши Спона та Велера “найінтелігентнішими мандрівниками того часу” [Paton 1951, 10]. Поза сумнівом, саме в цьому в них не було конкурентів. Проте складно вважати їх найпершими дослідниками цього регіону. Ліонський лікар сам згадував своїх попередників – авторів цікавих травелогів, “мандрівників з нашого кола”.

Європейці, які в XVI–XVII ст. відвідували східні країни, прагнули зосередитися на описанні побуту, менталітету, звичаїв та навіть зовнішнього вигляду народів, які населяли цей регіон, природи, культури, релігії, історії, архітектури, права, установ, що так відрізняли Схід від Заходу. Саме з цих проблем автор розпочав передмову до своєї книги, дещо кепкуючи з колег – авторів травелогів:

Зазвичай ті, хто пише подорожні оповіді, висвітлюють свою тему залежно від власних інтересів. Дехто говорить лише про палаци, храми та площі. Інші обмежують свої оповідання плануванням міст, їхнім населенням, фортифікаціями та владою. Є ще більш зарозумілі автори, які зосереджуються на описі релігій, звичаїв і традицій країн, якими вони лише проїжджали. Деякі інші надають нам опис рослин, мінералів та місць торгівлі, що вони їх відвідали. Я визнаю, що мандрівник повинен мати змогу відповісти на всі запитання, які можуть виникнути до нього після повернення; але це те, чого варто бажати, а не сподіватися, якщо тільки не йдеться про справді універсальну людину з міцним здоров'ям, знаннями та здатністю здійснити свої подорожі [Spon 1678, V. 1, 13–14].

Висновки Спона підтверджуються спостереженнями сучасних істориків. Афіньська науковиця Ефтерпі Міці зазначає: “Опис мандрів є амальгамою багатьох літературних жанрів (автобіографія, художня література, записки та пам'яті), так само як і наук (космографія, географія, етнографія, археологія та натуральна історія), пов'язаних разом авторським маршрутом пересування у просторі та часі” [Mitsi 2006, 16].

На цьому тлі записки Спона про поїздку на Схід становили певною мірою винятком. Їхній автор не намагався бути “універсальною людиною”, здатною описати все бачене та почуте. Його дворічні мандри мали конкретну мету: пошуки, описування та дослідження залишків античних міст, пам'ятників, споруд, артефактів давньогрецької та римської цивілізацій. У ширшому сенсі ерудит намагався особисто торкнутися залишків минулого, відчутти дух античної давнини і передати його читачам.

Мандрівник-антикваріаніст

Вивчення спадку тієї доби назагал посіло основне місце в науковій діяльності Спона. Він усвідомлював, що ці свідчення залишилися єдиними об'єктивними джерелами, здатними розвіяти темряву забуття. У своїй єдиній, але дуже відомій суто історичній праці про минуле міста Женеви, написаній пізніше, він зазначив: “Античність подібна до глибокої ночі, темряву якої неможливо розсіяти і в якій людина не здатна діяти інакше, ніж здійснювати пошуки, позбавлені сенсу” [Spon 1680, 7].

Тож для Якоба Спона мандри Сходом є такими пошуками сенсу, загубленого за дві тисячі років. Це гонитва за минулою величчю, що віддзеркалена в залишках Античності. І саме це – внутрішній стрижень книги мандрівника з Ліону.

Історично батьківщиною роду Спонів був Ульм. Це швабське місто за Середньовіччя стало одним з найвизначніших німецьких центрів торгівлі, ремісництва, фінансового життя, а з початком Реформації перетворилося на оплот протестантизму. Родина Спонів перебралася до Франції 1551 р., коли релігійна ситуація в Німеччині значно ускладнилася. Перемога католицького імператора Священної Римської імперії Карла V Габсбурга над протестантськими князями призвела до призупинення Реформації в німецьких землях. Предки вченого були комерсантами та банкірами, які входили до ділової еліти Ульму. Після переїзду вони продовжували свій бізнес, посіли аналогічне місце серед кальвіністської громади Ліону. Це овернське місто у Франції було таким само важливим центром торгівлі та фінансової активності, як Ульм у Німеччині. Очевидно, німецьке походження родини спричинило до того, що самого ерудита XVII ст. традиційно називають Якобом, а не Жаком. Можливо, річ була також у латині, якою написано майже половину всіх його творів. У них автор фігурував як *Jacobus Sponium*. Утім, і твори французькою він підписував *Jacob* замість *Jacques*.

Уже його батько Шарль (Charles Spon, 1609–1684) відмовився від підтримання родинного бізнесу, став лікарем і дослідником античної поезії. Цим шляхом пішов і

син, здобувши медичну освіту в Парижі та Монпельє. Головна відмінність між ними полягала в тому, що батько Спон досліджував античні *слова*, а Якоб захопився *речами* тієї доби.

Спочатку він вивчав їх у рідному Ліоні. У 26 років молодий лікар опублікував ґрунтовне дослідження старожитностей і цікавих об'єктів міста [Spon 1674b], історія якого сягала римських часів. Тодішній кельтський Лугдунум став столицею імперської провінції Галлія.

Книга Спона не була першою писаною історією Ліону. Ста роками раніше таку працю вже опублікував бургундський монах Гійом Параден (Guillaume Paradin, 1510–1590) [Paradin 1573]. На її сторінках як джерела фігурували надгробні пам'ятники, барельєфи, написи, епітафії тощо. Але саме Спон подав найповніше описання всіх ліонських історичних пам'яток, здійснене з глибоким дослідженням та любов'ю до рідного міста.

Початок мандрів

Допитливому ерудиту скоро стало затісно у стінах Ліону. 1674 р. він поїхав до Італії, щоб на власні очі побачити величні уламки римської епохи на місці її зародження. Характерно, що подорож від початку було задумано задля пошуку артефактів. До Ліону прибув королівський нумізмат Жан Фуа-Ваян (Jean Foy-Vaillant, 1632–1706), який уже здійснив кілька подорожей на Схід (Єгипет, Сирія, Персія), мандрував Європою в пошуках старовинних монет. Йому вдалося перетворити кабінет медалей Луї XIV на велике нумізматичне та фалеристичне зібрання. Фуа-Ваян, якого перший міністр Жан Кольбер відправив на Схід збирати цікаві предмети для королівської колекції, запросив молодого ліонського знавця старожитностей приєднатися до нього. Мандрівники виїхали на початку 1675 р. Але королівський нумізмат під час морської подорожі до Італії потрапив у полон до алжирських корсарів і заледве зміг повернутися назад [Spon 1678, V. 1, 17; Knight 2000, 24].

Натомість Спону пощастило продовжити свій шлях на Схід і за два роки завершити його в Ліоні. Внаслідок таких мандрів “король-сонце” отримав, окрім античних і східних монет, медалей, медальйонів, ще цілу працю про поїздку Італією, Далмацією, Грецією та Левантом. Книга мала присвяту духівнику короля єзуїту Франсуа де ла Шезу (François d'Aix de la Chaise, 1624–1709), друкувалася за королівською ліцензією.

Зміст травелогу

Травелог Спона складається з трьох томів. У першому описані події 1675 року: шлях суходолом з Ліону до Марселя, звідти морем до Генуї, п'ятимісячне перебування в Римі. За цей час ліонський антикваріаніст оглянув наявні залишки латинської цивілізації, ознайомився з колекціями артефактів, статуй, монет, якими володіли сучасні йому римські аристократи. Внаслідок цього з'явився список усіх відомих палаців і приватних зібрань (кабінетів) “вічного міста” з переліком артефактів, що зберігалися в них. Цей список наведено в додатку до першого тому [Spon 1678, V. 1, 388–405].

У Римі відбулося знайомство з Джорджем Велером, молодим заможним англійцем, на гроші якого здійснювалися наступні етапи експедиції. Вдвох вони побували в Болоньї, Феррарі, Венеції. Далі їхня спільна подорож тривала морем уздовж далматинського узбережжя, з відвіданням знаменитих міст Рагузи (Дубровник), Зари, островів Корфу та Делосу, Іонійського архіпелагу тощо. При тому Спон не втомлювався зазначати античне минуле цих міст, як-от Зари, колишньої римської колонії. Або згадати про палац імператора Діоклетіана у Спліті (Спалаті).

Ця частина подорожі завершилася у Стамбулі (Константинополі). Мандрівники заручилися підтримкою французького посла маркіза де Нуантеля (Charles Marie

François Olier, marquis de Nointel, 1635–1685). Для сприяння з боку високого дипломатичного агента було щонайменше три причини. Перша полягала в постійному захисті маркізом французьких протестантів усупереч офіційним настановам влади. Друга визначилася тим, що впродовж 1672–1673 років посол сам подорожував Грецією, Єгиптом і Палестиною, отже, виявився попередником Спона. Нарешті, третя пояснювалася тим, що Нуантель також належав до кола антикваріаністів, збирав античні артефакти для власної та королівської колекції. Є натяки на те, що саме маркіз підказав Луї XIV ідею поїздки французьких учених на Схід для пошуку цінних експонатів для королівської колекції.

Мандрівників підтримав також англійський посол Джон Фінч (John Finch, 1626–1682). Місце представника британської корони при Високій Порті було ледь не спадковим у цій родині. До того посаду посла обіймав сер Хенідж Фінч (Heneage Finch, 3-d Earle of Winchilsea, 1620–1682), дядько Джона [Early Voyagers... 1893, *XLII*]. Небожа Хеніджа називали слабким дипломатом, але справжнім науковцем [Abbott 2008]. Він, як і французький мандрівник, мав фах медика. Тож їх єднали спільні наукові інтереси.

Обидва дипломати сприяли отриманню офіційного дозволу на подальшу експедицію від самого великого візира Фазіла Ахмеда Кепрюлю. Таке приязне ставлення до Спона та його супутника з боку турецької влади можна пояснити традиційним ще з XVI ст. “союзом лілії та півмісяця”. На відміну від держав Сходу та Півдня Європи, Франція не конфліктувала, а мала повноцінні дипломатичні відносини, розвивала економічні відносини з Оттоманською Портою. Англію також не було залучено до Священної ліги під проводом австрійських Габсбургів, що відбивала наступ османів у Південно-Східній Європі. Тож османська адміністрація дозволила французу й англійцю вільно подорожувати своїми володіннями в Малій Азії та Греції, відвідувати фортеці, мечеті та руїни.

Зі Стамбулу в жовтні 1675 р. почалися малоазійські мандри. Друзі морем дісталися Бурси, звідти – Ізміру (Смірни), відвідали руїни античних міст Ефесу, Пергаму, землі давньогрецьких держав Карії, Лідії та ін.

У січні 1676 року знову морем через Занте досягли Греції (Патри, Лепанте, Афіни, Дельфи, Лівадія). Перебування на батьківщині античної цивілізації описано вже у другому томі травелогу. У колишньому головному місті Давньої Греції Спон і Велер відвідали знаменитий храм богині Афіни (Парфенон), ідентифікували афінський храм богині Ніки. Спон зробив там замальовки, накреслив сучасну мапу давнього міста. Прикметне, що він і його супутник стали, мабуть, останніми з європейських подорожніх, які відвідували ще майже неушкоджений Парфенон. 10 років по тому його було підірвано під час облоги афінського Акрополя венеційцями. У Греції Велер залишився для подальших досліджень. Французький мандрівник відплив до Венеції, звідти суходолом попрямував через Падую, Грісон (Швейцарія) до Ліону.

Третій том, як і значна частина другого, служив радше документальним додатком до травелогу. Там містився словник новогрецьких слів, а також головний результат експедиції Спона: опис зібраної нумізматичної колекції, придбаних манускриптів, замальовки та карти відвіданих античних міст, руїн храмів і громадських будівель, місць поховань тощо.

Громадяни “Республіки листів” та “мандрівники з нашого кола”

Це лише зовнішня канва подорожі Якоба Спона. Найголовніше полягало в тому, що саме він бачив, що привернуло найбільшу його увагу, що та як описував для читачів. У сучасній історичній літературі вже зазначалося, що травелог Спона, як і аналогічна праця його супутника Джорджа Велера, “демонструє зв’язок між подо-

рожніми нотатками та пам'яттю, оскільки автор порівнює (свій. – Г. П.) текст із пам'яткою, яку врятує від забуття досвід його подорожі” [Mitsi 2006, 15].

Сторінки книги ліонського лікаря присвячено не тільки і не стільки етнографічно-політологічним, культурологічним спостереженням над сучасними йому турками, албанцями, вірменами та греками. Автор здебільшого фокусувався вже з перших рядків на історико-меморіальному складнику подорожі. Кожному відвіданому місту присвячувався історичний нарис – від Античності або Середньовіччя до сьогодення. Мандрівник фіксував свої знахідки залишків античної цивілізації, яку віддаляли від епохи Раннього Модерну два тисячоліття. Спон звітувався перед читачем радше про мандри в часі, ніж у просторі. Це захоплива оповідь про монументи, споруди, пам'ятки, поховання, написи на камені, артефакти давно минулої, але такої величної епохи. Її автор намагався нібито наздогнати ті часи, віднайти матеріальні свідчення про них, донести до сучасних йому мешканців Європи всю велич і значення Античності.

Стосовно міста Оранж, зокрема, Спон зазначив його давнє походження, наявність там римської тріумфальної арки, присвяченої перемозі консулів Марія та Катула над кімврами (III ст. до Р. Х.). Він згадав пам'ятки, пов'язані з римськими імператорами Титом і Траяном, античний цирк, мозаїку тощо [Spon 1678, V. 1, 8–10].

І надалі мандрівник вказує на варту уваги специфіку відвіданих міст. Наступним за Оранжем пунктом зупинки стало визначне місто Екс. Ця колишня римська колонія Aqua Sextiae, за Середньовіччя – столиця Провансу, була відома не лише своїми монументальними античними об'єктами. Широковідомими стали колекції місцевих антикварів: дрібної пластики, гравюр, медальйонів римської доби Лотье (Lauthier); Бореля (Borely) з мінералами, медальйонами, епіграфікою та скелетом циклопа; невеличкий, але вишуканий кабінет Сібона (Sibon) з гравюрами, гемами, прикрасами тощо. Мандрівник з Ліону скористався нагодою, щоб завітати до знаменитого зібрання манускриптів та артефактів покійного “князя Республіки листів” – астронома, натураліста, сходознавця, історика Ніколя де Пейреска (Nicolas-Cloud Fabri de Peiresc, 1580–1637). Саме там ліонський антикваріаніст побачив деякі африканські, зокрема єгипетські, артефакти. Пейреск уважався засновником єгиптології, бо фактично першим у Європі почав збирати речові пам'ятки цієї цивілізації.

Візит мав непересічне значення, адже в XIX ст. деякі науковці вважали, що наш мандрівник був справжнім наслідувачем Пейреска, продовжив конструювання системи джерельних (антикварних) наук, започатковане останнім [Amalthea... 1820, XXVIII–XXIX; Stark 1880, 140]. Сам ліонський ерудит на тому не наголошував, але згадував ім'я свого попередника з великою пошаною.

Назагал Спон зустрів під час подорожі багатьох своїх кореспондентів з елітарно-академічної “Республіки листів” [Spon 1678, V. 1, 11–14]. Назву “Res Publica Litterarum / Республіка вчених / Республіка листів” мало міжнародне інтелектуальне співтовариство антикваріаністів XVI–XVIII ст. Основною формою активності в ній було листування. Його можна розглядати як своєрідну неформальну академію, де були свої лідери (“князі Республіки листів”, як Ніколя де Пейреск). Французький історик Ів Моро (Yves Moreau) так визначив завдання цієї спільноти:

Головною метою цієї величезної мережі був насамперед обмін знаннями та інформацією в усіх галузях: історії, медицини, теології, філології, літератури тощо. Ця вчена республіка функціонувала як “публічний простір” для обмінів, де поширювалися критичне мислення та науковий метод, який все ще був у зародку [Moreau 2014b].

Сам Спон залишив численні сліди своєї активності в цій академії. На сьогодні виявлено майже пів тисячі його листів, які нині зберігаються в бібліотеках Уппсали, Лондона, Гренобля, Ліону та Парижу [Moreau 2014a].

Зустрічі з колегами й однодумцями, громадянами “Республіки листів” – збирачами та дослідниками артефактів, старожитностей, манускриптів стали питомим складником мандрів. Спон відвідував їх надалі в Римі, Венеції, Рагузі, Зарі. І кожного разу наводив коротку інформацію про склад і зміст їхніх зібрань з наголосом на античності. Можна сказати, що його подорож простяглася не тільки у просторі і часі. Він мандрував також від одного громадянина “Республіки ерудитів” до іншого.

Таких колег, закоханих у минуле, наш мандрівник зустрічав упродовж усієї подорожі, зокрема й на турецькій території. Працівник англійського посольства і капелан британської Левантійської компанії, відомий антикваріаніст Джон Ковел (John Couvel / Cowel, 1638–1722) навіть склав друзям компанію під час першого етапу малоазійської подорожі.

Зануреними у східний світ були також інші дипломати Франції й Англії, навіть найвищого рівня. Французький посол маркіз де Нуантель був антикваром і колекціонером, мандрівником, пропагандистом “орієнтального” стилю у Версалі. Він став тією людиною, яка ознайомила Європу з культовими арабсько-перськими казками “Тисяча й одна ніч”. Це сталося завдяки всілякому сприянню своєму співробітнику, молодому орієнталісту Антуану Галлану (Antoine Galland, 1646–1715), першому перекладачеві збірки французькою. Варто підкреслити, що цей антикваріаніст і сходинка був одним з кореспондентів Спона, отже, громадянином “Республіки листів” [Moreau 2018].

Колишній посол Англії при Високій Порті (1661–1668) Хенідж Фінч, третій граф Вінчлсі, викликав захват Спона своїм знанням латини, старої та нової грецької, османсько-турецької, італійської та французької мов [Spon 1678, V. 1, 311]. До того ж посол одразу по прибутті до Стамбулу опублікував книгу про свою подорож від Смірни до столиці імперії [A narrative... 1661], тож певною мірою став колегою Спона з написання травелогів. Англійський консул у Смірни Поль Ріко (Paul Ricaut / Rysaut, 1628–1700), який усіляко допомагав мандрівникам, був відомим дослідником, істориком, лінгвістом. Результатом його перебування в Туреччині стали декілька праць про сучасний йому стан і релігійне життя Османської імперії, турецьку історію [Ricaut 1668; 1680]. Він також мав значну колекцію манускриптів, античних монет, медальйонів, мініатюр, з якою дозволив ознайомитися подорожнім.

Проте йшлося не лише про сьогоднішнє. “Мандрівників з нашого кола” – своїх попередників, які перед ним подорожували Сходом, ліонський ерудит мав нагоду згадати у столиці Османської імперії. Це були перший французький посланець до Високої Порти, історик та антикваріаніст П’єр Жиль де Альбі (Petrus Gyllius, Pierre Gilles de Albi, 1490–1555) [Gyllius 1561], італійський композитор, солдат і палігрим П’єтро делла Валле (Pietro della Valle, 1586–1652) [Della Valle 1650], французи Жан де Тевено (Jean de Thevenot, 1633–1667), Жан-Батист Таверньє (Jean-Baptiste de Tavernier, 1633–1687) та ін. [Spon 1678, V. 1, 224]. Кожен з них залишив цікаві травелоги. До їхнього числа варто додати мандрівника Дю Луара ([Nicolas?] Du Loir), який також залишив записки про свої східні подорожі [Du Loir 1654].

Вони могли певною мірою слугувати Спону за зразок, бо, очевидно, він прочитав їх, окрім Таверньє, праця якого [Tavernier 1676] вийшла друком уже після повернення ліонського лікаря. А на книгу П’єра Жилія, де містився перший у ренесансній Європі огляд константинопольських пам’яток, Спон неодноразово посилався у своїй праці. Проте твір ліонського мандрівника вирізнявся навіть на такому тлі надзвичайною увагою до грецького та римського минулого Малої Азії. Він не спостерігав побачене крізь окуляри попередників. Його враження, що віддзеркалилися на сторінках травелогу, стали абсолютно самостійними.

Торкаючись античних джерел, спостерігаючи сучасність

У розповіді про сучасний Спону Стамбул превалювали спостереження над античною спадщиною. Мандрівник згадував легенди про заснування Візантія / Константинополя, перераховував знаменитих західних і східних римських імператорів, увічнених на вулицях міста монументами або пам'ятками. Він висловлював своє захоплення античними спорудами, вцілілими та руїнами. Опис міста переповнений згадками про обеліски, колони, пам'ятники, іподроми, піраміди. Зазначав він також османську архітектуру, що з'явилася від часів султанів Селіма, Мухаммеда, Сулеймана та Баязета. Спон зауважив поширені факти перетворення античних храмів і християнських церков на мечеті або використання їхніх архітектурних фрагментів для будівництва мусульманських споруд. Зокрема, він писав про використання для будівництва мечеті Валіде Султан колон, нібито вивезених із Трої [Spon 1678, V. 1, 199].

Водночас мандрівник зазначав величність османської архітектури. Окремо згадано мавзолей нещодавно померлого видатного державного та військового діяча великого візира Мухаммеда Кепрюлю [Spon 1678, V. 1, 239–241]. Той був батьком високого османського достойника, з яким мав справу Спон. А мечеть Султана Ахмеда (Блакитну мечеть) він назвав найчарівнішою з усіх бачених ним споруд.

Проте очевидним видається його значно менший захват від нових турецьких споруд. Він визнавав їхню вторинність, підкреслював вплив античної та ромейської архітектури. Помітно, що для нього сучасна столиця Османської імперії – це насамперед спадкоємиця давнього величного Константинополя. Водночас не зустрічаємо в тексті Спона різкого протиставлення славетного минулого сучасному занепаду, тої засадничої дихотомії, яка стала майже обов'язковою для травелогів наступного століття.

Перебування в цьому адміністративному та культурному центрі величезної Османської імперії, що розкинулася на трьох континентах, дало змогу нашому мандрівникові зробити декілька суттєвих спостережень. Насамперед вони стосувалися мовної картини, дуже важливої для багатонаціональної держави. Спон зазначав, що найпоширенішою була османсько-турецька мова, яка використовувалася в діловодстві, адміністрації, побуті. Нею писалися історичні твори про зростання імперії, війни, завоювання тощо. Арабська посідала панівне місце в релігії, літературі та науці. У цьому мандрівник побачив подібність її значення до ролі латини в Європі. Поширення набула також перська мова як літературна та наукова. Книжковий ринок Стамбулу пропонував Спону манускрипти, писані всіма цими мовами [Spon 1678, V. 1, 253–254].

У столиці Османської імперії мандрівник дістав багато інформації про віддалені землі, підкорені османами. Зокрема, це були відомості про Єгипет. Згаданий регіон видавався Спону визначним центром східної культури, що сплавляв цивілізації маврів, арабів, мамелюків з давньоєгипетською та елліністичною спадщиною. Його підкорив османський султан Селім I у 1516–1517 роках. Переможець знищив частину писемної спадщини цієї цивілізації, а іншу переніс до своєї столиці [Spon 1678, V. 1, 255–257]. Після того, за запевненнями співрозмовників Спона, у Каїрі та Стамбулі існували школи, де “викладалися астрологія, астрономія, геометрія, арифметика, поезика арабською та перською мовами” [Spon 1678, V. 1, 258].

Опис подорожі Анатолією поєднував інформацію про античну та середньовічну епохи. Тут згадки про часи зародження Османської держави (XIV ст.) перемежувалися з враженнями від античних споруд: грецьких храмів і стадіонів, римських мостів, акведуків і цирків, фортець, написів, статуй тощо. Часом зустрічаються нагадування про події ще більш віддалені, як-от азійський похід Александра Македонського 334–331 років до Р. Х. (легендарна річка Гранік – колишній кордон між

Європою та перськими володіннями), доба еллінізму (хоча сам термін ще не було винайдено).

Спон був у захваті від великого торгового та адміністративного центру Смірни. Основну увагу привернули античні пам'ятки, місця пам'яті, пов'язані з історичними подіями в цьому малоазійському місті. Навіть порт вразив мандрівника кількістю та розмаїттям кораблів [Spon 1678, V. 1, 304–307]. Найрізноманітнішим було і населення міста: окрім турків, арабів, греків, вірменів, євреїв, персів, албанців, тут мешкали англійські, венеційські, данські, нідерландські, французькі тощо дипломатичні та торгові агенти.

Найбільшу увагу мандрівника привернули сліди елліністичної, римської та ромейської культури, що збереглися в місті. Поважне місце серед них посіли монети різних епох, показані англійським консулом Полем Рено. Це навіяло Спону згадки про початок власної збирацької діяльності. Адже саме знайомство з античними монетами та медалями, спровоковане старшим колегою Шарлем Патеном, розбудило зацікавленість юного ліонського лікаря нумізматиною та фалеристикою, надихнуло на створення власного кабінету медалей [Spon 1678, V. 1, 313–314].

У Смірні мандрівники зустріли ще одного любителя старожитностей – доктора Пікерінга (Pickering), лікаря тамтешнього консульату [Spon 1678, V. 1, 366]. Він ще в 1660-х роках копіював написи на пам'ятках Паніону, Мілету, Дідімі, Міласі та охоче поділився зі Спонам своїми записами. Той не їздив до згаданих міст, тож використав напрацювання Пікерінга. Згодом їх було оприлюднено у травелогах обох подорожніх, що вийшли друком у Ліоні та Лондоні. Але з'ясувалося, що принаймні однієї з цих епіграфічних пам'яток не було на фронтоні храму Августа Октавіана в Міласі [Duggan 2019, 151].

Помітне місце у книзі Спона посів опис пошуку та відвідання античного Ефесу, спостереження над руїнами храму богині Артеміди. Мандрівникам довелося самостійно визначити це місце, причому думки Спона та Велера щодо цього розійшлися. За елліністичної доби ця споруда увійшла до переліку “семи див світу”, але вже тоді зазнала значних ушкоджень. Мандрівник згадав ім'я Герострата – людини, здатної задля сумнівної відомості знищити визначну пам'ятку архітектури.

Подорож Малою Азією викликала також інший рівень хронологічних асоціацій. Спон у своєму травелозі позиціював ці краї з історичною пам'яттю доби раннього християнства. Йдеться про *Послання до семи азійських церков* (Ефеської, Смірнської, Пергамської, Тіятирської, Сардійської, Філадельфійської та Лаодікійської) з *Об'явлення Івана Богослова* (Об., 2; 3). Цими землями влітку 1675 року мандрував Якоб Спон, який згадував слова грізного євангельського пророка, під'їжджаючи до названих міст. У I ст. вони були впливовими центрами ранньохристиянських громад, до єпископів яких звертався Господь через Івана. Причому, як справжній кальвініст, мандрівник цитував рядки *Апокаліпсиса* не латиною або грецькою, якими володів вільно. Він використовував французький переклад Нового Заповіту.

Подальша подорож обох мандрівників, здійснена морем до Греції, формально випадала зі східної тематики. Але для Спона, як і для більшості антикваріаністів XVII ст., Греція, Константинополь і навіть уся Мала Азія не були орієнтальними чи левантійськими. Вони вважали цей великий регіон суто грецьким і римським історико-культурним простором. Те, що вони на той момент входили до складу наймогутнішої держави Сходу – Османської імперії, не стало для них визначальним фактором.

Тож відвідання Греції, що тривало більш ніж пів року, стало логічним завершенням подорожі на Схід у пошуках історико-меморіальних місць і пам'яток античної доби. Для Спона все у Греції дихало Давньою Грецією – кожне місто, його назва, його пам'ятники та навіть руїни.

Цікавими, наприклад, є зауваження щодо історії ойконіма Патри, що відкривають другий том травелогу. Це головне місто регіону Ахая, засноване ще в VI ст. до Р. Х. Спон зазначав: “На початку свого існування Патри називалися Ароа, що походить від грецького слова, яке означає обробіток землі, чого вони (попередні мешканці. – *Г. П.*) першими навчили греків” [Spon 1678, V. 2, 13]. Місто вразило мандрівника монументом герою Троянського циклу поем Еврипілу, синові Евернона, викликало згадки про античних богів Юпітера (Зевса), Бахуса (Вакха), Вулкана (Гефеста) та ін. Спон також докладно оглянув залишки храмів давньогрецьких богів, ранніх християнських церковних споруд, що збереглися в цьому місті.

Афіни – осереддя античності

Найбільше місця у другому томі травелогу ліонського мандрівника зайняли рефлексії з приводу відвідання Афін. Цей загальноновизнаний центр усієї античної цивілізації вже давно привертав його пильну увагу. Ще напередодні подорожі Спон став редактором та автором передмови до цікавого звіту про сучасний стан Афін [Babin 1674]. Автор його – єзуїт Жак Бабен (Jacques Paul Babin, 1634–1699), кореспондент “Республіки листів”, який відвідував це місто 1672 р. і провів там багато часу.

Уже в першому реченні передмови, бажаючи надати більшого значення звіту свого колеги-антикваріаніста, ліонський ерудит підкреслював засадничу проблему новітніх описів давньої спадщини:

Ті, що згадують Афіни в подорожніх або географічних описах, роблять це з таким малим знанням і з такою великою зневагою, що вочевидь вони покладаються на декількох авторів, які залишили свої записи; вони, безумовно, дуже мало шанують минуле місто; можливо також, що деякі з тих, стверджуючи, що бачили його під час своїх подорожей, насправді не роздивилися місто в затінку від пагорба, де розташована Цитадель (Акрополь. – *Г. П.*); або ж побачили тільки Левовий порт (Пірей. – *Г. П.*), де зосталася лише купка будинків, вони сприймають їх за поодинокі сліди Афін, зруйнованих, на їхню думку, морем [Spon 1674a, 1].

Спон підкреслював у такий спосіб, що справжній опис античної монументальної спадщини потребує не поверхового погляду, а прискіпливіших оглядів, обмірів, фіксації зображень і написів тощо. Такі дані щодо Афін наводив Бабен. У тому полягав основний зміст праці, яка привернула увагу ліонського антикваріаніста. Сучасні науковці, зокрема Люсі Поллард, дослідниця англійських подорожей на Схід, вважають видану Спонам працю найкращим тогочасним описом афінських пам'яток [Pollard 2015, 99].

Не буде перебільшенням стверджувати, що нотатки єзуїта-мандрівника підігрили бажання самого Спона відвідати головне місто Давньої Греції. Він прагнув на власні очі побачити славетні Афіни, своїми руками доторкнутися до їхніх монументальних пам'яток. І ось нарешті взимку 1676 р. разом з Велером він дістався Аттики.

Тут мандрівники також зустрілися з колегою-антикваріаністом, знавцем старих і нових мов, консулом Англії Жаном Жиро (Jean Giraut). Той був уродженцем Ліону, тобто земляком Спона, призначеним Луї XIV на посаду консула за 15 років перед тим. Але Жиро одружився з грекинею з аристократичного роду Палеологів, за що король звільнив його. Тоді англійський посол граф Вінчлсі прийняв його на посаду британського консула в Афінах. У тому місті Жиро працював до своєї смерті. 1676 р. він зустрів обох мандрівників, розповідав про пам'ятки міста, показував артефакти зі своєї колекції [Spon 1678, V. 2, 125–128]. Афінський консул став ще одним із громадян “Республіки листів”, яких Спон відвідував під час подорожі.

Утім, не до всіх своїх кореспондентів в Азії ліонський ерудит зміг доїхати. Зокрема, дослідник і публікатор епістолярної спадщини мандрівника Ів Моро вказує, що, наприклад, в Алеппо (Халеп) перебував прусський уродженець Йоганн Георг

Трансфелд (Johann Georg Tranzsfeld, 1648–1698), який звідти постачав Спону античні монети. Науковець характеризує цього кореспондента як “авантюриста” [Moreau 2014a], але це не заважає визнати того одним із громадян “Республіки листів”.

Мало сказати, що подорожній був у захваті від “дуже літньої, але все ще чарівної пані”. Він докладно переказував історичні відомості про Афіни, починаючи від міфічного засновника Кекропа. Головне місце в такому описанні належало облогам і плюндруванням міста, які завдавали непоправної шкоди його пам’яткам. У довгому списку кривдників історичної спадщини Афін фігурували Ксеркс, Александр Македонський, Сула, Август, Нерон, Аларіх та багато інших [Spon 1678, V. 2, 100–130]. Основну інформацію з цієї теми автор діставав із праць античних та середньовічних хроністів, що засвідчує активне використання ним вторинних писемних джерел.

Водночас Спон намагався дістати відомості з перших рук, тобто безпосереднім дослідженням і спостереженням залишків античних споруд. У супроводі товариша в мандрах він зазирнув за пагорб, на якому стояв Пантеон, обстежив усю колишню територію величного міста. Результатом стали не тільки замальовки храмів, будинків, залишків укріплень. Він зняв копії з усіх зустрінутих написів, заодно виправив деякі помилки в їхньому прочитанні, наявні в каталогах Грутера та ін. У травелозі знайшла своє місце мапа території Афін, де замальовки пам’яток античної цивілізації сусідили з образами сучасних вівчарів, які випасали овець між ними.

Ця карта та опис Афін стали приводом для тривалого конфлікту з іншим автором травелогу, опублікованого за рік до відвідання міста Спonom. Науковець-мистецтвознавець Жорж Гійо де Сен-Жорж (Georges Guillet de Saint-Georges, 1625 (?) – 1705) анонімно опублікував 1675 р. книгу про нібито подорож Грецією французького військового (свого брата Ла Гістера) [Guillet 1675]. Це був радше пригодницький роман, але зі згадками про руїни Афін. Опубліковані мапи цих міст викликали протест із боку ліонського мандрівника. Адже він бачив Афіни на власні очі, а Гійо не виїжджав із Франції, використовуючи під час створення свої праці сумнівні джерела. Він називав листи та мапи французьких капуцинів – мандрівників Грецією [див.: Paton 1951, 10 footnot; Querelle Guillet–Spon]. Після аргументованих заперечень Спона [Spon 1679] Гійо почав обстоювати особливе значення наративних творів, називаючи їхні свідчення єдиною правдивою історією. Натомість Спон доводив, що про минуле ще більше розповідають монети, написи, споруди тощо. Ця дискусія, що часом виходила за наукові рамки (обидва її учасники вдалися до особистих образ), стала певним підсумком подорожі Якоба Спона на Схід.

Спон і Велер

Варто наприкінці бодай декілька слів сказати про взаємини ліонського лікаря зі своїм супутником Джорджем Велером. Той так само був освіченою людиною, захоплювався ботанікою, мав класичну освіту та закохався в Античність. Його можна вважати ще одним антикваріаністом, який від Риму до Афін супроводжував Спона, фінансував усю подорож, забезпечував підтримку англійських дипломатів на османській території. Французький ерудит був глибоко вдячний за це і в заголовку свого травелогу зазначив, що мандри здійснив не один, а в компанії англійського джентльмена. Ця фраза іноді призводить до каталогізації неуважними бібліотекарями праці Спона як такої, що має двох авторів. Відповідно Велер у своєму опублікованому звіті про подорож указав на французького лікаря як на свого супутника, і так само в заголовку. Стосунки між ними були приязними, дружніми. Разом вони переживали всі пригоди такої не завжди безпечної подорожі. Немає неспростовних доказів, що Велер був офіційним “громадянином Республіки листів”. Проте абсолютно точно він належав до “мандрівників з нашого кола”, як іменував їх французький ерудит.

Поза сумнівом, у їхньому дуєті Спон був лідером, досвідченішим антикваріаністом, знавцем античної літератури та культури. Велер, на той час 25-річний юнак, ще не мав такого досвіду. Водночас упродовж цього вояжу між ними часом відбувалися дискусії. Англієць не завжди та не в усьому погоджувався зі старшим товаришем по мандрівці. Велер висував свої міркування щодо локації, призначення, колишнього вигляду античних споруд. Зокрема, найзапекліша дискусія між ними точилася щодо локації та ідентифікації руїн знаменитого храму Артеміди в Ефесі. Так само відвідання Афін не обійшлося без суперечок. Унаслідок цього опубліковані обома мандрівниками карти міста, серця античної цивілізації, дещо різнилися між собою.

Спон як описувач джерел

Ще один, але дуже важливий аспект східної подорожі Спона мав суто науковий вимір. Ліонський ерудит став одним із засновників науки про дослідження старожитностей, для якої придумав назву “археографія”. Мандри на Схід, з дослідженням на місці античних і середньовічних джерел, стали переконливим прикладом справжньої “польової археографії” [Krumenacker 2017–2018]. Спон збирав переважно не самі артефакти, а інформацію про них, чи правильніше – видобував з обстежених джерел знання про минуле, які залишили представники античної цивілізації. Моро щодо цього зазначив: “Якоба Спона в цих античних артефактах цікавить інформативна цінність, яку він з них дістає, перетворюючи їх на оригінальні аргументи та питання, здатні суперечити або підтверджувати текстові джерела Античності” [Moreau 2014a].

Очевидно, що такі обстеження (замальовки, прориси, мапи), зроблені під час східної подорожі, дали йому змогу створити головний твір його життя. Йдеться про великий каталог усіх відомих на кінець XVII ст. пам'яток Античності. У передмові до нього Спон задекларував свої погляди на джерелознавчу науку (*археографію*), подав своє бачення її складників: сім наук, що вивчають різні види джерел [Spon 1685]. Польові дослідження стали вагомою частиною загальної методології ліонського ерудита. На думку історика Іва Круменакера, тут вочевидь простежується вплив лікарської освіти та практики. Лікар мав безпосередньо спостерігати за об'єктом, що виявилось корисним також для джерелознавства: “Спон під час своїх подорожей Італією, Грецією та Левантом потребує бачити (старожитності. – Г. П.) безпосередньо і не хоче задовольнятися описами” [Krumenacker 2017–2018].

Висновки

Якоб Спон уславився своєю подорожжю на Схід, здійсненою 1675–1676 років, а книга, написана за підсумками цієї подорожі, стала європейським бестселером свого часу. Цьому сприяла насамперед постать автора – відомого антикваріаніста, ерудита, знавця античних старожитностей. Велике значення мала специфіка самого твору, що описував мандри у просторі (двома континентами), часі (від Античності до Раннього Модерну) та всередині загальноєвропейської науково-академічної спільноти “Республіка листів”. Спон став не звичайним подорожнім, а мандрівником-ерудитом, справжнім “польовим археографом” того часу. Він описував побачене не стільки як сучасник-іноземець, а здебільшого як знавець минулих епох, пам'яток та артефактів, нарешті побачених на власні очі. У центрі його уваги – храми та церкви, монументи, написи, барельєфи, монети, прикраси, кераміка тощо. Докладно він описував свої контакти з колегами – громадянами “Республіки листів”, які зустрічалися йому впродовж усієї подорожі – у Франції, Італії, Далмації, Греції, у Малій Азії. Вони займалися різними справами: були дипломатами, торговцями, урядовцями, священниками. Проте всі вони об'єднувалися в справжню науково-академічну

спільноту, були пов'язані спільними інтересами, ідеями, вподобаннями та постійним спілкуванням за допомогою листів. Деякі з них навіть супроводжували Спона на певних ділянках його маршруту, надавали консультації, сприяли в отриманні дозволів від влади тощо. А британець Джордж Велер став постійним супутником ліонського мандрівника на шляху від Риму до Афін. Автор не забував фіксувати звичаї, повсякденне життя, культуру та релігію населення відвіданих земель. Але це не було його основним предметом його зацікавленості.

Такі різнобічні аспекти тревелогу Спона забезпечили йому тривалу популярність у багатьох країнах. Подорож, ініційована забаганками французького короля поповнити свою нумізматичну колекцію античними монетами та прикрасами, перетворилася завдяки головному її герою на мандри у просторі, часі та спільноті “Республіки листів”. До того ж вона була описана талановитим пером ліонського лікаря, який зміг передати на папері свій захват від історичних місць минулих цивілізацій. Для самого Спона як одного з перших “польових антикваріаністів” мандри Грецією та Малою Азією стали важливим етапом збирання речової пам'яті античної епохи, формування поглядів на методи дослідження насамперед речових та монументальних джерел минулого.

ЛІТЕРАТУРА

Іванов Я. (2024), “Якоб Спон и неговото пътешествие към Античността”, *Библиотека*, № 1, с. 80–92.

Романова О. (2017), *Мара Mundi: нариси про історію французької літератури мандрів*, Вид. О. Третяков, Черкаси.

A Narrative of the Success of His Embassy to Turkey: The Voyage of the Right Honourable Heneage Finch from Smyrna to Constantinople. His Arrival There, and the Manner of His Entertainment and Audience with the Grand Vizier and Grand Seigneur (1661), London.

Abbott G. F. (2008), *Under the Turks in Constantinople. The Records of Sir John Finch's Embassy 1674–1687*, Read Books, London.

Amalthea oder Museum der Kunstmythologie und bildlichen Alterthumskunde: Im Verein mit mehrern Freunden des Alterthums (1820), K. A. Böttiger (ed.), B. 1, G. J. Göschen, Leipzig.

Andriotis K. (2009), “Early Travelers to Greece and Their Modern Counterparts”, Paper presented at the *Tourist Experiences: Meanings, Motivations, Behaviors*, 1–4, University of Central Lancashire, Preston, UK.

Apostolou I. (2017), *Jacob Spon. Christian-Muslim Relations 1500–1900*, Vol. 9: Western and Southern Europe (1600–1700), D. Thomas and J. Chesworth (eds), Brill, pp. 406–412.

Athanassopoulou E. F. (2002), “An ‘Ancient’ Landscape: European Ideals, Archeology, and Nation Building in Early Modern Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 20, pp. 273–305. DOI: <https://doi.org/10.1353/MGS.2002.0018>

Babin J. P. (1674), *Relation de l'etat present de la ville d'Athunes, ancienne capitale de la Gruce*, J. Spon (ed.), Lyon.

[Della Valle P.] (1650), *Viaggi di Pietro Della Valle il pellegrino, con minuto ragguaglio di tutte le cose notabili osservate in essi: descritti da lui medesimo in 54 lettere familiari all'erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti ciou: la Turchia, la Persia e l'India. Colla vita e ritratto dell'autore*, V. Mascardi, Roma.

Du Loir [Nicolas?] (1654), *Les voyage du sieur Du Loir, ensemble de ce qui se passa a la mort du feu Sultan Mourat dans le Serrail, les ceremonies de ses funerailles; & celles de l'avenement a l'Empire de Sultan Hibraim son frere, qui luy succéda. Avec la relation du siégé de Babylone fait en 1639, par Sultan Mourat*, Fr. Clouzier, Paris.

Duggan T. M. P. (2019), “On Early Antiquarians in Asia Minor to the Start of the 19th Century”, *Gephyra*, Vol. 17, pp. 115–167. DOI: <https://doi.org/10.37095/gephyra.505338>

Early Voyagers and Travels in the Levant (1893), J. Th. Bent (ed.), Cambridge UP, Cambridge (UK).

[Guillet G.] (1675), *Athunes ancienne et nouvelle, et l'estat présent de l'empire des Turcs, contenant la vie du sultan Mahomet IV. Le ministure de Coprogli Achmet Pacha, Grand Vizir. Ce qui s'est passé dans le camp des Turcs au siuge de Candie. Et plusieurs autres particularitez*

des affaires de la Porte. Avec le plan de la ville d'Athunes. Par le Sr. de La Guilletiere, Es. Michallet, Paris.

Gyllius P. (1561), *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri IV*, G. Roville, Lyon.

Knight K. (2000), "The Travels of Rev. Sir George Wheler (1650–1723)", *Georgian Group Journal*, Vol. X, pp. 21–35.

Krumenacker Yv. (2017–2018), "Motivations du travail des antiquaires", *Les Carnets du LARHRA*, 1, E-resource, available at: <https://publications-prairial.fr/larhra/index.php?id=344> (accessed 20.10.2025).

Mitsi E. (2006), "Travel, Memory and Authorship: George Wheler's 'A Journey into Greece (1682)'" , *Restoration: Studies in English Literary Culture, 1660–1700*, Vol. 30, No. 1, pp. 15–29.

Moreau Yv. (2014a), "Édition critique de la correspondance de Jacob Spon (1647–1685)", *Les Carnets du LARHRA*, 1, E-resource, available at: <https://publications-prairial.fr/larhra/index.php?id=1087> (accessed October 3, 2024).

Moreau Yv. (2014b), "Parcours, itinéraires, rhizome: applications et limites dans un réseau de la République des Lettres", *Les Carnets du LARHRA*, 2, E-resource, available at: <https://publications-prairial.fr/larhra/index.php?id=1069> (accessed October 27, 2024).

Moreau Yv. (2018), *Correspondance de Jacob Spon, médecin et antiquaire protestant lyonnais du XVIIe siècle*, E-resource, available at: <https://correspondancejacobspon.wordpress.com/les-correspondants/biographies-des-correspondants/> (accessed September 04, 2023).

Paradin G. (1573), *Mümoires de l'histoire de Lyon, en trois livres, avec les inscriptions antiques, les tombeaux et épitaphes, etc.*, Lyon.

Paton J. M. (1951), *Medieval and Renaissance Visitor to Greek Lands*, L. A. P. (ed.), Princeton.

Pollard L. (2015), *The Quest for Classical Greece: Early Modern Travel to Greece World*, I. B. Tauris, London.

"Querelle Guillet–Spon", in *Projet ANR Agon: La dispute*, E-resource, available at: <https://obtic.huma-num.fr/agon/querelles/querelle-guillet-spon> (accessed February 12, 2021).

Ricaut P. (1668), *The Present State of the Ottoman Empire: In three books*, J. Starkey & Broome, London.

Ricaut P. (1680), *The History of the Turkish Empire from year 1623 to year 1677*, London.

Spon J. (1674a), "Préface au Lecteur curieux", in Babin J. P., *Relation de l'état présent de la ville d'Athunes, ancienne capitale de la Grèce*, J. Spon (ed.), Lyon.

Spon J. (1674b), *Recherche des antiquités et curiosités de la ville de Lyon, ancienne colonia des Romains et capitale de la Gaule Celtique. Avec un mémoires des principaux antiquaires et curieux de l'Europa*, J. Faeton, Lyon.

Spon J. (1678), *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, par Iacob Spon, Docteur Médecin Aggrege à Lyon, et George Wheler, gentilhomme Anglois*, V. 1, V. 2, A. Cellier le fils, Lyon.

[Spon J.] (1679), *Réponse de la critique publiée par m. Guillet, sur le Voyage de Grèce de Jacob Spon: Avec quatre lettres sur le mesme sujets, de Journal d'Angleterre de Sieur Vernon, et la Liste des erreurs commises par m. Guillet dans son Athenas anciennes et nouvelle*, Th. Amaulry, Lyon.

Spon J. (1680), *Histoire de la ville et de l'Estade de Genuve depuis les premiers Siucles de fondation de la Ville jusqu'a présent: Tirée fidèlement des Manuscrits*, Th. Amaulry, Lyon.

Spon J. (1685), *Miscellanea eruditae antiquitatis: in quibus marmora, statuae, musiva, toreumata, gemmae, numismata, Grutero, Ursino, Boissardo, Reinesio, aliisque antiquorum Monumentorum Collectoribus ignota, & hucusque inedita referuntur ac illustrantur*, Fratrum Huguëtan & Soc. Lugduni, [Lyon].

Stark C. B. (1880), *Handbuch der Archdologie der Kunst*, Abtheilung 1: Systematik und Geschichte der Archdologie der Kunst, Leipzig.

Tavernier J. (1676), *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir...*, G. Clouzier & Cl. Barbim, Paris.

Wheler G. (1682), *Journey into Greece in the Company of Dr. Spon of Lyons in six books*, W. Cademan, R. Kettlewell & A. Churchill, London.

REFERENCES

- Ivanov Ya. (2024), “Yakob Spon i negovoto p”teshestviye k”m Antichnostta”, *Biblioteka*, No. 1, pp. 80–92. (In Bulgarian).
- Romanova O. (2017), *Mapa Mundi: narysy pro istoriiu frantsuzkoi literatury mandriv*, O. Tre-tiakov, Cherkasy. (In Ukrainian).
- A Narrative of the Success of His Embassy to Turkey: The Voyage of the Right Honourable Heneage Finch from Smyrna to Constantinople. His Arrival There, and the Manner of His Entertainment and Audience with the Grand Vizier and Grand Seigneur* (1661), London.
- Abbott G. F. (2008), *Under the Turks in Constantinople. The Records of Sir John Finch’s Em-bassy 1674–1687*, Read Books, London.
- Amalthea oder Museum der Kunstmythologie und bildlichen Alterthumskunde: Im Verein mit mehrern Freunden des Alterthums* (1820), K. A. Böttiger (ed.), B. 1, G. J. Göschen, Leipzig.
- Andriotis K. (2009), “Early Travelers to Greece and Their Modern Counterparts”, Paper pre-sented at the *Tourist Experiences: Meanings, Motivations, Behaviors*, 1–4, University of Central Lancashire, Preston, UK.
- Apostolou I. (2017), *Jacob Spon. Christian-Muslim Relations 1500–1900*, Vol. 9: Western and Southern Europe (1600–1700), D. Thomas and J. Chesworth (eds), Brill, pp. 406–412.
- Athanassopoulou E. F. (2002), “An ‘Ancient’ Landscape: European Ideals, Archeology, and Nation Building in Early Modern Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 20, pp. 273–305. DOI: <https://doi.org/10.1353/MGS.2002.0018>
- Babin J. P. (1674), *Relation de l’etat present de la ville d’Athunes, ancienne capitale de la Gruce*, J. Spon (ed.), Lyon.
- [Della Valle P.] (1650), *Viaggi di Pietro Della Valle il pellegrino, con minuto ragguaglio di tutte le cose notabili osservate in essi: descritti da lui medesimo in 54 lettere familiari all’erudito suo amico Mario Schipano, divisi in tre parti ciou: la Turchia, la Persia e l’India. Colla vita e ritratto dell’autore*, V. Mascardi, Roma.
- Du Loir [Nicolas?] (1654), *Les voyage du sieur Du Loir, ensemble de ce qui se passa a la mort du feu Sultan Mourat dans le Serrail, les ceremonies de ses funerailles; & celles de l’avenement a l’Empire de Sultan Hibraim son frere, qui luy succeda. Avec la relation du siege de Babylone fait en 1639, par Sultan Mourat*, Fr. Clouzier, Paris.
- Duggan T. M. P. (2019), “On Early Antiquarians in Asia Minor to the Start of the 19th Centu-ry”, *Gephyra*, Vol. 17, pp. 115–167. DOI: <https://doi.org/10.37095/gephyra.505338>
- Early Voyagers and Travels in the Levant* (1893), J. Th. Bent (ed.), Cambridge UP, Cambridge (UK).
- [Guillet G.] (1675), *Athunes ancienne et nouvelle, et l’estat présent de l’empire des Turcs, contenant la vie du sultan Mahomet IV. Le ministure de Coprogli Achmet Pacha, Grand Vizir. Ce qui s’est passé dans le camp des Turcs au siuge de Candie. Et plusieurs autres particularitez des affaires de la Porte. Avec le plan de la ville d’Athunes. Par le Sr. de La Guilletiure*, Es. Michallet, Paris.
- Gyllius P. (1561), *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri IV*, G. Roville, Lyon.
- Knight K. (2000), “The Travels of Rev. Sir George Wheler (1650–1723)”, *Georgian Group Journal*, Vol. X, pp. 21–35.
- Krumenacker Yv., (2017–2018), “Motivations du travail des antiquaires”, *Les Carnets du LARHRA*, 1, available at: <https://publications-prairial.fr/larhra/index.php?id=344> (accessed Octo-ber 20, 2025).
- Mitsi E. (2006), “Travel, Memory and Authorship: George Wheler’s ‘A Journey into Greece (1682)’”, *Restoration: Studies in English Literary Culture, 1660–1700*, Vol. 30, No. 1, pp. 15–29.
- Moreau Yv. (2014a), “Édition critique de la correspondance de Jacob Spon (1647–1685)”, *Les Carnets du LARHRA*, 1, E-resource, available at: <https://publications-prairial.fr/larhra/index.php?id=1087> (accessed October 3, 2024).
- Moreau Yv. (2014b), “Parcours, itinéraires, rhizome: applications et limites danc un réseau de la République des Lettres”, *Les Carnets du LARHRA*, 2, E-resource, available at: <https://publica-tions-prairial.fr/larhra/index.php?id=1069> (accessed October 27, 2024).
- Moreau Yv. (2018), *Correspondance de Jacob Spon, médecin et antiquaire protestant lyonnais du XVIIe siècle*, E-resource, available at: <https://correspondancejacobspon.wordpress.com/les-correspondants/biographies-des-correspondants/> (accessed September 04, 2023).

Paradin G. (1573), *Mémoires de l'histoire de Lyon, en trois livres, avec les inscriptions antiques, les tombeaux et épitaphes, etc.*, Lyon.

Paton J. M. (1951), *Medieval and Renaissance Visitor to Greek Lands*, L. A. P. (ed.), Princeton.

Pollard L. (2015), *The Quest for Classical Greece: Early Modern Travel to Greece World*, I. B. Tauris, London.

“Querelle Guillet–Spon”, in *Projet ANR Agon: La dispute*, E-resource, available at: <https://obtic.huma-num.fr/agon/querelles/querelle-guillet-spon> (accessed February 12, 2021).

Ricaut P. (1668), *The Present State of the Ottoman Empire: In three books*, J. Starkey & Broome, London.

Ricaut P. (1680), *The History of the Turkish Empire from year 1623 to year 1677*, London.

Spon J. (1674a), “Préface au Lecteur curieux”, in Babin J. P., *Relation de l'état présent de la ville d'Athunes, ancienne capitale de la Gruce*, J. Spon (ed.), Lyon.

Spon J. (1674b), *Recherche des antiquités et curiosités de la ville de Lyon, ancienne colonia des Romains et capitale de la Gaule Celtique. Avec un mémoire des principaux antiquaries et curieux de l'Europa*, J. Faeton, Lyon.

Spon J. (1678), *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, par Iacob Spon, Docteur Médecin Aggrege de Lyon, et George Wheler, gentilhomme Anglois*, V. 1, V. 2, A. Cellier le fils, Lyon.

[Spon J.] (1679), *Réponse de la critique publiée par m. Guillet, sur le Voyage dt Greese de Jacob Spon: Avec quatre lettres sur le mesme sujets, de Journal d'Angleterre de Sieur Vernon, et la Liste des erreurs commises par m. Guillet dans son Athenas anciennes et nouvelle*, Th. Amaulry, Lyon.

Spon J. (1680), *Histoire de la ville et de l'Estate de Genuve depuis les premiers Siucles de fondation de la Ville jusqu'a present: Tirer fidèlement des Manuscrits*, Th. Amaulry, Lyon.

Spon J. (1685), *Miscellanea eruditae antiquitatis: in quibus marmora, statuae, musiva, toreumata, gemmae, numismata, Grutero, Ursino, Boissardo, Reinesio, aliisque antiquorum Monumentorum Collectoribus ignota, & hucusque inedita referuntur ac illustrantur*, Fratrum Huguetaan & Soc. Lugduni, [Lyon].

Stark C. B. (1880), *Handbuch der Archdologie der Kunst*, Abtheilung 1: Systematik und Geschichte der Archdologie der Kunst, Leipzig.

Tavernier J. (1676), *Les Six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir...*, G. Clouzier & Cl. Barbim, Paris.

Wheler G. (1682), *Journey into Greece in the Company of Dr. Spon of Lyons in six books*, W. Cademan, R. Kettlewell & A. Churchill, London.

Г. В. Папакін

Торкаючись античних пам'яток:

подорож Якоба Спона Італією, Грецією та Левантом (1675–1676)

Стаття висвітлює важливу тему специфіки ранньомодерних подорожей європейських учених-антикваріаністів на Схід на прикладі мандрів відомого дослідника античних старожитностей Якоба Спона. Метою таких учених вояжів було здебільшого не тільки ознайомлення з життям, культурою, наукою, політикою та інституціями сучасних держав Сходу. Вчені-мандрівники прагнули на власні очі побачити спадщину минулих цивілізацій, насамперед античної. Такою стала мета Спона у подорожі, що тривала майже два роки, охопила два континенти (Європу та Азію). Це були землі, де поширювалися давньогрецька, римська, ранньохристиянська, ромейська (візантійська), арабська та османська цивілізації. Руїни храмів, фортець, громадських будівель, пам'ятних споруд, статуї богів і героїв, написи на камені, монети, медалі, геми – все це привертало увагу вченого-мандрівника. Побачене докладно, з малюнками, кресленнями, мапами, описами залишилося у тревелозі Спона, що вийшов друком уже за рік після повернення до Ліону. Проте подорож ліонського лікаря неможливо розглядати лише у просторовому та часовому вимірах. Практично повсюдно він зустрічав своїх колег-антикваріаністів, учених і мандрівників, які подорожували Сходом перед ним, збирали античні артефакти, були членами “Республіки листів” – своєї академічної спільноти Ранньомодерного та Модерного часу. До неї входили високі дипломатичні агенти Франції та Англії, торгові представники, священники. Вони допомагали Спону

в його подорожі, сприяли отриманню дозволів від османської влади, спрямовували на пошуки античних артефактів і пам'яток, навіть мандрували з ним. Тож він фактично просувався від одного громадянина “Республіки листів” до іншого, обмінювався з ними ідеями, спостереженнями, діставав від них корисну інформацію. У статті вперше окреслена єдність усіх трьох складників вояжу Спона: у просторі, часі та в спільноті “Республіки листів”. Визначено коло інтелектуального спілкування науковця, починаючи від його супутника в мандрах Джорджа Велера. Для Спона-науковця подорож Сходом стала одним з визначальних етапів життя, становлення його наукового методу, формування ідей про виняткову важливість речових джерел для розуміння минулого. Фактично всі наступні праці Спона, насамперед найголовніша книга про античні старожитності та джерелознавчі науки, стали наслідком східного вояжу науковця.

Ключові слова: Азія; антикваріанізм; античність; Греція; “Республіка листів”; травелог; Якоб Спон

*Стаття надійшла до редакції 22.02.2026
Прийнято до друку після рецензування 7.05.2026
Опубліковано 5.06.2026*